

Krigen i 1864

SLAGTEBÆNK DYBBØL OG DOMMEDAG ALS

AF

JES FABRICIUS MØLLER

I betragtning af den betydning, som 1864 tillægges i den kollektive erindring, er der udkommet forbavsende lidt om emnet målt i forhold til fx et emne som besættelsestiden. Historien om følgerne af krigen i 1864 for den danske nationale bevidsthed og dansk udenrigspolitik er blevet gentaget så ofte, at den nærmest har karakter af kliché, mens begivenhederne selv ikke har nydt nær samme opmærksomhed i litteraturen. Meget sigende er standardværkerne om krigen og dens forudsætninger stadig Niels Neergaards *Under Junigrundloven*, der blev afsluttet i 1916, og Erik Møllers *Helstatens Fald* i to bind fra 1958. Hertil føjer Tom Buk-Swienty nu to bind specifikt om henholdsvis slaget ved Dybbøl den 18. april og slaget på Als den 29. juni 1864.¹

Slagtebænk Dybbøl har sin titel efter den betegnelse, som soldaterne havde givet det belejrede forsvarsværk. Bogen er bygget op som en montage af øjenvidneskildringer fra soldater, politikere, officerer, pårørende og civile observatører på begge sider. I centrum står oplevelsen af krigsskuepladsen. Hermed lægger forfatteren sig i forlængelse af en tendens i den krigshistoriske forskning, hvis fokus er forskudt fra generalstabskortets ofte forlorne overblik til »slagmarkens tilrøgede kaos af omkringflyvende metal«.²

I fem kapitler følges disse personer i en fra journalistikken velkendt brudt kronologisk orden. Første kapitel skildrer dagen før slaget, andet kapitel springer tilbage til baggrunden og forudsætningerne, tredje kapitel skildrer belejringen, fjerde kapitel selve stormen, mens femte kapitel gør tabene op. Bogen er meget kildenær, uden noter, men med fyldestgørende henvisninger i et afslutningskapitel. Krigsoplevelsen

1 Tom Buk-Swienty: *Slagtebænk Dybbøl*, Kbh. 2008; *Dommedag Als*, Kbh. 2010.

2 Peter Englund, »Om ett besök i Poltava«, i *Förflutenhetens landskap*, Stockholm 1993, s. 74. Claus Bjørn: *1848 – Borgerkrig og revolution*, Kbh. 1988, er et af de få tidligere eksempler på, hvordan den dansk-tyske konflikt kan ses som et parallelløb.

står som bogens centrale, bærende element, og de politiske omstændigheder angives kun som støttestruktur for forståelsen af situationen.

I *Dommedag Als* genbruger Buk-Swienty sit greb fra den første bog, idet han følger en række aktører og iagttagere fra begge sider, men samtidig gør han mere ud af de politiske, diplomatiske og strategiske overvejelser, der blev gjort på begge sider. Kronologisk er den bygget op på samme måde. Første kapitel udgør en nedtælling til slaget, andet og tredje kapitel lægger forudsætningerne frem, fjerde og femte kapitel skildrer nederlaget og fredsforhandlingerne. Også denne bog er i vid udstrækning bygget på kildestudier.

Denne lidt tørre redegørelse for indholdet yder sådan set slet ikke disse velkomponerede og velskrevne bøger nogen litterær retfærdighed. Foruden at være uddannet historiker er Buk-Swienty en erfarne reportagejournalist, og det mærkes. Begge bøger er meget læseværdige, og de har fuldt fortjent vundet adskillige priser og et meget stort publikum.

Slagtebænk Dybbøl er blevet til som resultat af en gammel interesse hos forfatteren. Han har leget på Dybbøl Banke som dreng, og det er denne umiddelbare fascination af emnet, som Buk-Swienty så elegant har omsat i den første bog. Imidlertid er det under arbejdet gået op for ham, at slaget ved Dybbøl trods sin ikoniske status i den kollektive nationale erindring ikke var så afgørende i militær forstand som slaget på Als senere samme år, der derfor fik sin egen bog. Det noget patosfyldte udtryk »Dommedag Als« er ikke fra samtiden, men tydeligvis valgt som titel for at signalere, at bind to rummer det samme som etteren, bare mere.

Det er da også tydeligt, at Slagtebænk Dybbøl oprindeligt er konciperet uden tanke på, at der skulle komme et efterfølgerbind. Bogen tager udgangspunkt i slaget den 18. april som krigens helt centrale begivenhed. Dens åbenlyse forudsætning er, at læseren ved, at det ender i nederlag, men alligevel lykkes det at dramatisere begivenheden, så den bliver medrivende. I *Dommedag Als* gentages plottet, nu blot med den 29. juni som den centrale begivenhed. Det er nok ikke helt tilfældigt, at det er Gyldendals skønlitterære og ikke faglitterære redaktion, der står for udgivelsen.

Hermed er det ikke meningen at antyde, at der skulle være nogen modsætning mellem bøgernes litterære kvaliteter og deres faglige lødighed eller at der er nogen ideologisk implikation af denne »mode of plotment«, som angivet af Hayden White.³ Valget af form afspejler

³ Se Jan Pedersens introduktion til Whites teori om den litterære læsning af historiske værker i *HT*, 6. rk., 15. bd., 1991, s. 526-534.

imidlertid altid indholdet, og pointen er, at det ikke er muligt ikke at vælge en form. Det, der adskiller Buk-Swientys valg af form fra så mange andres, er, at den også har en litterær kvalitet.

Dramaet udspiller sig inden for rammerne af den klassiske diskussion om skyld og skæbne, som man kan sige med en hul efterklang af den patos, med hvilken 1864 ikke længere lader sig omtale. Kunne noget være gjort for at undgå krigens tragiske forløb? Neergaards fremstilling af sagen placerer den tungeste skyld på nationalliberale skuldre. Især handler diskussionen om vurderingen af regeringen Halls råderum i årene op til krigen. Møller derimod placerer ansvaret bredere blandt hjemlige politikere, men hans grundsynspunkt er, at krigen ikke kunne være undgået, kun muligvis forhalet. Buk-Swientys fremstilling ville nok have vundet ved, at han lidt mere eksplicit havde taget livtag med Møller-Neergaard diskussionen.⁴

I Slagtebæk Dybbøl findes Møller slet ikke på litteraturlisten, og Neergaards synspunkt dominerer i karakteristikken af den førte danske politik, men samtidig fastholdes indtrykket af begivenhedernes skæbne-karakter. I Dommedag Als er Møller kommet med på litteraturlisten, og Buk-Swienty former på den ene side – med større dramatisk effekt – en fortælling om det uundgåelige nederlag, men fastholder på den anden side også muligheden af, at det kunne være gået anderledes. Buk-Swienty indbygger i sin fremstilling, at den preussiske generalstab bestemt ikke var så sikker på succes. Med erfaringen fra 1940 in mente har det fra dansk side været almindeligt at tale om fjendens store overmagt, men der var bestemt ikke tale om en *walk-over*, og den tyske letelse over sejrene er påfaldende.

Det er fristende at føre de kontrafaktiske spekulationer videre end Buk-Swienty gør det. Hvad ville der være sket, hvis Dybbøl var blevet rømmet i tide, det vil sige både før stormen og den allerede annoncerede fredskonference i London? Danskerne ville have kunnet forhandle på baggrund af en styrket flankeposition på Als og overherredømmet til søs. Samtidig spillede generalløjtnant Hegermann-Lindencrones 4. division kispus med fjenden i Nørrejylland. Hans taktiske retræte blev i offentligheden betragtet som fejhed, og derfra stammer skældsordet »røven af 4. division«, det vil sige de foragteligste af de foragtelige, men hans kampagne var set fra et militært synspunkt vellykket.⁵

4 Møller diskuterer heller ikke Neergaard eksplicit. Diskussionen ses udfoldet i anmeldelserne af Helstatens fald, Viggo Sjøqvist i *Jyske Samlinger*, Ny række, bd. 5, 1958, s. 97-103, og Povl Bagge i *HT* 11. rk., bd. 6, 1960, s. 105-110.

5 Helge Kroon og Knud Rasmussen, *Paradokset: 4. division*, Kalundborg 2006.

I stedet blev Als mangelfuldt befæstet og Fredericia uforklarligt rømmet.⁶ Den danske forhandlingsposition efter slaget på Als var stærkt forværret.

Da Dommedag Als udkom i 2010, havde den allerede nydt omfattende foromtale, ikke mindst fordi den fortalte historien om, at Christian IX under fredsforhandlingerne efter 1864 havde foreslået Danmarks optagelse i Det tyske Forbund for at redde helstaten. Politiken offentliggjorde et stort interview med Buk-Swienty den 18. august. Historien fyldte hele forsiden med rubrikken »Hemmeligt arkiv: Kongen tilbød Danmark til tyskerne efter 1864«. Et redigeret sammendrag var i forvejen sendt ud via Ritzau, så alle medier samme dag kunne berette, at Danmark havde været tæt på at blive »en tysk delstat«. Forvarslingen via Ritzau er almindelig praksis, hvis en redaktion vurderer, at de har en god historie, fordi der er en vis prestige for en avis i at blive citeret af andre, og det lykkedes til fulde for Politiken. Alle store og mange små dagblade samt ikke mindst nøgleredaktionerne på de elektroniske medier tog historien.⁷

Selv om der var tale om en nyhed i den forstand, at redaktionerne tydeligvis ikke havde hørt historien før, er der ikke tale om et nyt forskningsresultat. I sin kritiske gennemgang af pressedækningen påstår Claus Møller Jørgensen ikke, at der er tale om en bevidst vildledning af offentligheden fra forlagets og forfatterens side, men han kommer tæt på: »Buk-Swienty har ikke gjort meget for at rive aviserne ud af deres uvidenhed«.⁸

Jørgensen giver forlaget og forfatteren en meget stor del af ansvaret for den pressedækning, bogen fik, men undervurderer den egendynamik, som en sådan historie får, især når den cirkulerer som citathistorie og mellemregningerne forsvinder. Buk-Swienty har faktisk i flere interviews og i bogen gjort omhyggeligt opmærksom på, at historien ikke er ny, men samtidig understreget sin egen forundring over, at Christian IX »var tæt på at begå højforræderi« (Dommedag Als, s. 437). Denne stærke forundring over en tildragelse, som kun ganske få kendte til i forvejen, er i pressen blevet fortættet til, at der simpelthen var tale om en nyhed i egentlig forstand.

Buk-Swienty er nu ikke selv helt uden skyld i nogle af misforståelserne, der nåede offentligheden. I sin litteratur- og kildegennemgang henviser

6 Erik Husted, *Fredericias Fæstnings Historie*, bd. 3, Fredericia 2010, s. 93ff.

7 Radioavisen kl. 7.00, TV2 Nyhederne kl. 19.00, TV-avisen kl. 21.00, alle 18. aug. 2010.

8 Anmeldelse af Dommedag Als i *Temp* nr. 1, 2010, s. 185-197.

Buk-Swienty fornuftigvis til Erik Møller. Buk-Swienty citerer (Dommedag Als, s. 436) en passage fra Møller (Helstatens Fald, bind II, s. 167) om, at kongen havde sendt prins Hans ud i sonderende diplomatisk ærinde og fortsætter med at konstatere, at Møller ikke nævner »de senere faktiske forsøg under selve forhandlingerne i Wien på at afsøge mulighederne for, at Danmark blev indlemmet i det tyske rige«. Bortset fra anvendelsen af den misvisende betegnelse »det tyske rige« for det løse forbund af tyske lande i 1864 overser Buk-Swienty, at Møller faktisk har hele historien med på de følgende sider (Helstatens Fald, II, s. 169-174), herunder et ordret citat af den centrale instruks, som Buk-Swienty regner som sin egen opdagelse (Dommedag Als, s. 382). Buk-Swienty anerkender, at Roar Skovmand i sit bind af Politikens Danmarkshistorie nævner kongens forslag, men skriver videre, at Skovmand ikke behandler »instrukserne under selve forhandlingerne.« Det gør Skovmand imidlertid, om end meget kort.⁹ Buk-Swienty konkluderer, at danske historikere »nærmest har fortrængt et af de mest opsigtsvækkende aspekter af krigen 1864« (Dommedag Als, s. 437) Det er jo rigtigt, at kongens forslag ikke hører til almindelig paratviden, og at det ikke er at finde i alle værker om emnet. Man kan jo ikke udelukke, at kongetroskab eller andre motiver har spillet ind, som Buk-Swienty foreslår, men man kan ikke tale om en egentlig fortælse. Kongens forslag omtales fx i Politikens etbinds Danmarkshistorie.¹⁰

Kongens forslag var usædvanligt, men ikke uforståeligt, og det kan kun vanskeligt karakteriseres som »højforræderi«. Kongen havde faktisk vidtrækkende kompetencer ikke mindst i udenrigspolitikken, så formelt stod det i hans magt at fremsætte det. Af samme grund må man jo faktisk også taget forslaget mere alvorligt, kan man som advokat for Buk-Swientys synspunkt sige. Kongens mål var en bevarelse af helstaten, men det var også klart, at den mulighed var ret hypotetisk, for spørgsmålet i sommeren 1864 var ikke så meget, om hertugdømmerne var gået tabt, som om hvorvidt Nørrejylland også var det. Regeringens første prioritet var opretholdelsen af en suveræn dansk nationalstat. »Om end dette Maal kun kan opnaas ved store Offre, kan den Kongelige Regjering dog ikke uden en uovervindelig Nødvendighed forsonne sig med den Tanke, at Territorier, som bebos af dansktalende og dansksindede Befolkninger, for bestandig løsrives fra Danmark og

⁹ Roar Skovmand, *Folkestyrets fødsel*, Politikens Danmarkshistorie, bd. 11, 3. udg., Kbh. 1978, s. 492.

¹⁰ Grethe Jensen og Benito Scocozza, *Danmarkshistoriens hvem, hvad og hvornår*, Kbh. 1994, s. 243.

undergives en tydsk Regjering«, som det hedder i instruktionen til de kongeligt befuldmægtigede ved fredsforhandlingerne i Wien, godkendt i Geheimstatsraadet 21. juli 1864.

Som alternativ mulighed angaves i instruksen en personalunion mellem kongeriget og en slesvig-holstensk stat, men den havde tydeligvis ikke regeringens opbakning. Forhandlerne instrueredes om uofficielt at sondere potentialet i en dansk optagelse i det tyske forbund, men helt klart som en tredjeprioritet, hvis formål var »ikke at lade noget Punkt uundersøgt, der muligvis kunde aabne Danmark Udsigt til en lykkeligere Fremtid«. ¹¹ Det var denne mulighed, der blev holdt åben til det sidste, men stadig med samme rent hypotetiske karakter og i politisk forstand formuleret som et hensyn til kongens helstatsambitioner snarere end som et udtryk for en realistisk vurdering af mulighederne.

Buk-Swienty har derfor på en måde ret i at fremhæve kongens forslag som overraskende eller kontroversielt. Men skulle man endelig fremhæve kongen som en skurk, måtte det grunde i, at han var med til at blokere for den nationale løsning, nemlig delingen af Slesvig, der antagelig ville have bragt en fredeligere ende på konflikten meget tidligere. Christian IX's politik flugtede ikke særlig godt med den nationalstatslige danske selvforståelse, som fandt sine ambitioner opfyldt med Genforeningen i 1920. På den anden side er det jo velkendt, at Christian IX var helstatsmand, og som sådan kan det ikke overraske, at han måtte afsøge alle muligheder. Ideen om udvidelsen af det holstenske medlemskab af forbundet til at omfatte hele riget havde dog ingen gang på jorden hverken taktisk eller strategisk. Forslaget kunne ikke bruges til at drive en kile ind mellem de allierede fjender. Bismarck vidste, hvad han ville have, og det var ikke en dansk helstat som medlem af Det tyske Forbund. Hvis man følger denne tolkning, får man også indirekte forklaringen på, at omtalen af forslaget har været nedtonet i litteraturen. Det er af eftertiden blevet betragtet som urealistisk.

Den danske nationalstat er resultatet af 300 års veltilrettelagte militære nederlag, som Uffe Østergaard har bemærket. Historikere finder iagttagelsen sjov, fordi vi i denne rammende formulering genkender den defaitistiske selvtilfredshed, som har domineret dansk historieskrivning de seneste 150 år. Tom Buk-Swienty skriver sig ikke for alvor ud af defaitismens skygge, og han tager ikke livet med erindringspolitikken. Bøgerne tjener først og fremmest som en stærk påmindelse om, at krig er en blodig og menneskefjendsk affære og anfægter dermed ikke grundlaget for det, der var den danske selvforståelse

11 *Statsraadets Forhandlinger*, udg. af Harald Jørgensen, bd. X, Kbh. 1972, s. 53f.

fra 1864 til og med Den kolde Krig.¹² I dag har danskerne vænnet sig af med forestillingen om, at krig er nyttesløs. Skiftende danske regeringer har i de sidste 20 år med stor folkelig opbakning – i hvert fald i de indledende faser – sendt væbnede styrker i kamp på Balkan, i Irak, Afghanistan, Det indiske Ocean og Libyen med den klare forventning, at det nytter. At nationalismen i dag ikke spiller nær den samme rolle som for 150 år siden, har ikke berøvet krigsfortalerne deres styrke. Det hænger ikke mindst sammen med, at det i stigende omfang er blevet klart, at krig trods sin åbenlyse grusomhed også er meningsfyldt – også for den enkelte deltager. Soldaterne kommer ikke kun hjem »fattigere på erfaring«, som en af krigens store kritikere, Walter Benjamin har formuleret det.¹³ Der er dem, for hvem krigen er »den eneste virkelige verden, frigjort og let, hinsides godt og ondt«. ¹⁴ Spørgsmålet er naturligvis, hvordan en ny tolkning af 1864 kan give mening i begyndelsen af det 21. århundrede.

Hvorom alting er, leverer Buk-Swientys bøger et værdifuldt og sagligt bidrag til selve krigens historie, ikke mindst fordi det er lykkedes at gøre det i en form, der har sat et historisk emne, som ikke knytter sig til 2. verdenskrig, højt op på den offentlige dagsorden. Det kan man som historiker kun glæde sig over.

12 Carsten Jahnke & Jes Fabricius Møller (red.): *1864 og historiens lange skygger*, Husum 2011.

13 Walter Benjamin, *Kulturkritiske essays*, Kbh. 1998, s. 19.

14 Thomas Dinesen, *No Man's Land*, Kbh. 1965, s. 186.